

maken met toenadering tot de ‘natuur’. Het is in plaats daarvan een proces dat er voor zorgt dat dingen verbonden zijn in een uitgebreid netwerk van associaties dat bestaat uit sterk verschillende entiteiten.¹³ Als we daarin meegaan, zouden we kunnen zeggen dat bouwmaterialen niet ecologisch zijn naar mate ze ‘natuurlijker’ zijn (zoals de hennep, die als plant leeft, alvorens te worden gebruikt als isolatie-materiaal), maar naarmate ze via meer verschillende draden verbonden zijn met verschillende soorten thema’s die aandacht behoeven. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om aandacht voor de grondstoffen die aan hun productie worden besteed, voor de kwaliteit van de arbeid die daarbij betrokken is, voor het gebruik tijdens en na de levensduur van het gebouw, enzovoort.

Om dingen overeenkomstig (onder andere) Latour’s actor–netwerktheorie weer te geven als een complexe mengelmoes van aandachtspunten, zijn objecten en de controverses daaromheen, vaak in kaart gebracht met behulp van een ingewikkeld geheel van stippen en lijnen.¹⁴ Dit model maakte de complexiteit en de bewegelijkheid van architectonische projecten goed zichtbaar, maar omdat de lijnen op zulke kaarten meestal vervagen, verdween het eigenlijke object nogal eens uit zicht. Door de aandacht te richten op materialen zoals, in het geval van het paviljoen, een laag kalkhennep kan men de dematerialisatie en abstractie van het architectonische object vermijden. De kalkhennep in het project van BC is dus zowel letterlijk als figuurlijk *hairy*: hij geeft de muren textuur en is het resultaat en uitgangspunt van verschillende reeksen beslissingen en processen. Hij is ecologisch in zowel materiële als relationele, zowel esthetische als politieke zin. Als we kijken naar de zeer concrete aanwezigheid van een *hairy* materiaal als kalkhennep, dan zien we dat het object — het gebouw dat men kan bezoeken, de muren die men kan aanraken — simpelweg niet uit het oog kan worden verloren. Als ecologie een kwestie is van hoe de dingen, zoals materialen, zich tot elkaar verhouden, dan zou ze ons bewustzijn moeten vergroten van zowel de manier waarop die materialen eruit zien en aanvoelen als van wat ze daardoor oproepen, hoe ze ons informeren, waarvan ze getuigen, wat ze ons leren, hoe ze ons beïnvloeden en provoceren, hoe ze zich gedragen, bewegen, hoe ze transformeren, ademen, huisvesten en samenleven. Als we ons richten op materialen en op wat die *doen*, noodzaakt dat ons — onderzoekers, critici, architecten — ervoor te zorgen dat we hun activiteiten begrijpen, beschrijven, aansturen en ons onder hen mengen.

Wat bouw materiaal tot een bijzonder veelbelovend houvast maakt voor architecten die greep willen krijgen op ecologische thema’s, is dat het zowel esthetische vragen kan oproepen (het materiële aspect en de expressie van het gebouw) maar ook de aandacht van de architect voor milieuproblemen en maatschappelijke en politieke onderwerpen kan vergroten. Een deel van het discours rond een ‘nieuw materialisme’ in de architectuur leek te draaien om de laatste, ten koste van de eerste. Het is niet de bedoeling om hier de interesse van ontwerpers in vorm en expressie te annuleren, maar om die meer te balanceren, zodat uiteindelijk een nieuw, meer verantwoord evenwicht met andere, niet–architectonische thema’s ontstaat.¹⁵ Ook de esthetische rol van materialen zal zich verder ontwikkelen, als ze in verband worden gebracht met méér dan hun vermogen om vorm te krijgen, textuur te bieden of symbolisch culturele of morele waarden tot uitdrukking te brengen. De materialiteit van het gebouw wordt de levende bewaarplaats van alle — zowel menselijke als materiële — middelen die bij het maken en worden ervan betrokken waren.

Vertaling: InOtherWords, Maria van Tol

13

Bruno Latour, ‘To Modernize or to Ecologize? That Is the Question’, in: Kristin Asda, Brita Brenna en Moser Ingunn (red.), *Technoscience: The Politics of Interventions* (Oslo: Unipub, 2007), 249–272.

14.

Albena Yaneva, *Mapping Controversies in Architecture* (Burlington: Ashgate, 2012).

15.

Zie, bijvoorbeeld: Katie Lloyd Thomas, *Material Matters: Architecture and Material Practice* (Londen/New York: Routledge, 2006).

Green Walls

As most ecological interventions in the built environment either are not immediately visible or need explanation — use of recycled, nature-based or reusable materials, retention of water, insulation, heating, cooling and ventilation systems — twenty-first century ecological architecture was in urgent need of an expression. Some of the potential remedies architects and non-architects alike have come up with during the past decades include biomimetic design, expressive environmental technologies, Earthships and green walls — the last one perhaps the most visually explicit and globalised ecological aesthetic of all. When hitting the streets of Brussels, or any other wealthy, mild-tempered city, scouting for green walls, you start to see them everywhere. They can be found scattered throughout the city in all shapes and sizes: from domestic to corporate, low to high tech, chaotic to orderly. And before you know it, different interpretations of this generic architectural feature seem to aptly illustrate differing views on what could or should be understood as ‘ecological’.

A striking Brussels example of what could commonly be described as a ‘green wall’ — an irrigated system of vertically disposed plants — can be found in the rue Belliard, numbers 14–18, a notoriously busy road crossing the European quarter. Horizontal and vertical bands of vegetation are arranged on the outer façade of a nine-storey office building in steel and dark glass. It is early November and the wall looks lush in its greyish urban setting, with its different types of plants — some with purple flowers, some hanging on the side — neatly arranged in rows. The building houses the Bureau federal du Plan, an independent public agency operating at the Belgian federal level. Linda Waeyenbergh, the receptionist, tells me the façade was recently renovated, requires ‘a lot of maintenance’ and was conceived by a famous designer, Patrick Blanc.¹

As it turns out, Mr Blanc is no less than the ‘inventor’ of the *mur végétal*. Blanc holds a doctorate from the University of Pierre and Marie Curie in Paris and got his first patent in 1988 for a ‘dispositif pour la culture sans sol des plantes sur une surface verticale’ (device for the cultivation of plants on a vertical surface without soil).² Today he looks like a green wall guru — green hair and green shirts on all of his website’s pictures — and has realised projects from São Paulo to Bangkok. Over the years, a couple of articles have covered this green wall and its creator in the Belgian press. In one article Blanc explains the system supporting the wall. The green wall is made of a 40-cm-thick layer consisting of a metal framework, an undulating PVC element and finally two layers of felt. Blanc’s invention stems from field trips to tropical forests where he observes plants that do not need aggregate to grow, only a rigid surface to clamp themselves onto. Referring to the use of plastic to simulate this, the journalist speaks of a ‘paradoxe écologique’ to which Blanc responds ‘ce qui est biodégradable, par définition se dégrade’ (that which is biodegradable, by definition, degrades), explaining why a more organic substructure was not possible.³ There is furthermore an irrigation system in place: the plants are watered five to six times a day with water pumped up from two cisterns located underneath the building, one with a 9,000 litre capacity and one of 2,000 litres. A very small fraction of it is rainwater and (an undisclosed) part of the used water is recycled back to the cisterns.⁴ The irrigation system works on electricity and is backed up by an additional battery system in case power is cut off — which is precisely what

1

Conversation with the author, 4 November 2021.

2

murvegetalpatrickblanc.com/patrick-blanc/dates-clefs (accessed 28 November 2021).

3

Stéphanie Grofils, ‘La biodiversité s’invite en ville’, *La Libre*, 7 July 2009, lalibre.be/planete/sciences-espace/2009/07/08/la-biodiversite-sinvite-en-ville-3S4YJ7H7DFAMFEZOYWX6YVEXU/ (accessed 12 December 2021).

4

Phone call between Alexis Burnon, representative of the current owner of the building, and the author, 2 February 2022.

Groene muren

Aangezien de meeste ecologische ingrepen in de gebouwde omgeving ofwel niet onmiddellijk zichtbaar zijn ofwel uitleg behoeven — gebruik van gerecycleerde, op de natuur gebaseerde of herbruikbare materialen, vasthouden van water, isolatie, verwarmings-, koel- en ventilatiesystemen — had de ecologische architectuur van de eenentwintigste eeuw dringend behoefte aan een uitdrukingsvorm. Enkele van de mogelijke oplossingen die architecten en niet-architecten de afgelopen decennia hebben bedacht, zijn biomimetische ontwerpen, expressieve milieutechnieken, *earthships* en groene muren — waarbij de groene muur misschien wel de meest visueel expliciete en geglobaliseerde ecologische esthetiek van allemaal is. Wanneer je in Brussel, of in een andere welvarende stad met een mild klimaat, de straat op gaat, op zoek naar groene muren, begin je ze overal te zien. Ze zijn in de stad in alle vormen en maten te vinden: van huiselijk tot zakelijk, van low- tot hightech, van chaotisch tot geordend. En voor je het weet lijken verschillende interpretaties van dit genormaliseerde architectonische kenmerk een treffende illustratie te zijn van de verschillende opvattingen over wat als ‘ecologisch’ kan (of moet) worden opgevat.

Een opvallend Brussels voorbeeld van wat je in de regel een ‘groene muur’ zou kunnen noemen — een geïrrigeerd systeem van verticale begroeiing — is te vinden in de rue Belliard, nummers 14–18, een berucht drukke weg die de Europese wijk doorkruist. Horizontale en verticale stroken vegetatie zijn aangebracht op de buitengevel van een negen verdiepingen hoog kantoorgebouw in staal en donker glas. Het is begin november en de ‘groene muur’ ziet er weelderig uit in de grauwe stedelijke omgeving, met zijn verschillende soorten planten in ordentelijke rijen, sommige met paarse bloemen, andere over de rand hangend. In het gebouw is het Bureau fédéral du Plan ondergebracht, een onafhankelijk opererende overheidsinstelling. Linda Waeyenbergh, de receptioniste, vertelt me dat de voorgevel onlangs gerenoveerd werd, ‘veel onderhoud’ vergt en van de hand is van een beroemde ontwerper, Patrick Blanc.¹

Het blijkt dat Patrick Blanc niet minder dan de ‘uitvinder’ is van de *mur végétal*. Blanc promoveerde aan de Universiteit Pierre et Marie Curie in Parijs en kreeg zijn eerste octrooi in 1988 voor een ‘dispositif pour la culture sans sol des plantes sur une surface verticale’ (voorziening voor het kweken van planten op een verticaal oppervlak zonder grond).² Vandaag de dag ziet hij eruit als een ‘groene muur’ goeroe, met groen haar en groene shirts op alle foto’s van zijn website, en heeft hij projecten gerealiseerd van São Paulo tot Bangkok. In de loop der jaren zijn er in de Belgische pers een paar artikelen verschenen over deze groene muur en zijn schepper. In één artikel legt Blanc het systeem uit dat de muur ondersteunt. De groene muur bestaat uit een 40 cm dikke laag die bestaat uit een metalen raamwerk, een golvend PVC-element en ten slotte twee lagen vilt. De uitvinding van Patrick Blanc vindt zijn oorsprong in veldreizen naar tropische wouden waar hij planten observeert die geen bodem nodig hebben om te groeien, alleen een stijf oppervlak om zich aan vast te klampen. Verwijzend naar het gebruik van plastic om dit te simuleren, spreekt de journalist van een ecologische paradox, waarop Blanc uitlegt waarom een meer organische ondersteunende structuur niet mogelijk was: ‘ce qui est biodégradable, par definition se dégrade’ (wat biologisch afbreekbaar is, breekt per definitie af).³ Verder is er een irrigatiesysteem: de planten krijgen vijf tot zes keer per dag water dat wordt opgepompt uit twee reservoirs onder het gebouw, een van 9.000 liter en een van 2.000 liter. Een zeer klein deel daarvan is regenwater; een (niet nader gespecificeerd) deel van het gebruikte water wordt

1

Gesprek met de auteur, 4 november 2021.

2

Zie: murvegetalpatrickblanc.com/patrick-blanc/dates-clefs (geraadpleegd 28 november 2021).

3

Stéphanie Grofils, ‘La biodiversité s’invite en ville’, *La Libre*, 7 juli 2009, lalibre.be/planete/sciences-espace/2009/07/08/la-biodiversite-sinvite-en-ville-3S4YJ7H7D-FAMFEZOYWXAGYVEXU/ (geraadpleegd december 2021).

Perhaps green walls were invented because green roofs were not visible enough. The banner advertises the new headquarters of BNP Paribas located between Brussels' Central Station and the Royal Park, on Rue Montagne du Parc 3. Translated into English, the banner text reads: ‘Because you can’t see it from below, we are showing it here. 5,500 m² of green roof to reduce our carbon emissions’ / Misschien werden groene muren uitgevonden, omdat groene daken niet zichtbaar genoeg waren. De banier maakt reclame voor het nieuwe hoofdkantoor van BNP Paribas, tussen het Centraal Station van Brussel en het Koninklijk Park, aan de rue Montagne du Parc 3. De tekst van de banier luidt: ‘Omdat je ‘t van beneden niet ziet, tonen we het hier. 5.500 m² groendak om onze CO₂-uitstoot te verminderen’

happened in 2010.⁵ On a hot summer day 70 per cent of the plants died in less than 24 hours due to a human mistake — the connection to the backup system was not switched on.⁶

Coincidentally, the same day as my visit employees of the company Ecoworks are working on the wall — which explains its fresh look. Written on the back of their work outfit is ‘create nature’. A representative of the building’s owner explains how in 2019 Ecoworks renovated the façade after a long period of vacancy. Levels of humidity and nutrients are monitored with sensors and followed up from their homebase in Vilvoorde. Ecoworks carries out maintenance work several times a year and some plants are replaced according to the seasons.⁷ Ecoworks’ website mentions that in general their green façades use 5 liters per day per square metre, which they consider little, keeping in mind that a Belgian person consumes on average 115 liters per day. The company equally lists the advantages of their product: acoustic insulation, aesthetics (‘change the face of your grey facade and stand out’), experience, healthier life (‘clean air, less fine dust’), ‘less sick days and happier employees’, innovative business (‘become the face of the city of the future’) and ‘bio-diversity [sic]’.⁸ Independent of the aesthetic result and its possible ecological advantages, with its pitch of the green wall Ecoworks almost begs to be accused of greenwashing.

The website gevelgroen.be, documenting a study project (2014–2019) on

5

Alexis Burnon confirmed that although some parts, for example of plumbing, have been replaced during the renovation of the façade in 2019, the green wall still functions according to the same system. Currently, the owner of the building and Ecoworks are in the process of installing a rainwater retention system. Phone calls with the author, 1 December 2021 and 2 February 2022.

6

Rédaction RTBF, ‘Bruxelles: le mur végétal de la rue Belliard se flétrit’, *RTBF*, 15 July 2021, rtbf.be/info/regions/detail_bruelles-le-mur-vegetal-de-la-rue-belliard-se-fletrit?id=5022763 (accessed 12 December 2021).

7

Phone conversation between Alexis Burnon and the author, 1 December 2021.

8

See: ecoworks.be/groengevel (accessed 5 December 2021).

gerecycleerd naar de reservoirs.⁴ Het irrigatiesysteem werkt op elektriciteit en wordt ondersteund door een extra batterijsysteem voor het geval de stroom uitvalt — precies wat er in 2010 gebeurde.⁵ Op een warme zomerdag stierf in minder dan 24 uur 70 procent van de planten als gevolg van een menselijke fout — de verbinding met het back-upsysteem was niet ingeschakeld.⁶

Toevallig zijn er op dezelfde dag als mijn bezoek werknemers van het bedrijf Ecoworks aan het werk aan de muur — wat de frisse uitstraling verklaart. Op de achterkant van hun werkpak staat *create nature* geschreven. Een vertegenwoordiger van de eigenaar van het gebouw legt uit hoe Ecoworks in 2019 de gevel renoveerde na een lange periode van leegstand. Vanuit zijn thuisbasis in Vilvoorde worden vochtigheids- en nutriëntenniveaus met sensoren gemonitord en gevolgd. Ecoworks voert meerdere keren per jaar onderhoudswerkzaamheden uit en sommige planten worden vervangen naargelang de seizoenen.⁷ De website van Ecoworks vermeldt dat zijn groene gevels in het algemeen 5 liter per dag per m² verbruiken, wat zij als weinig beschouwen, rekening houdend met het feit dat een Belg gemiddeld 115 liter per dag verbruikt. Het bedrijf somt ook de voordelen van zijn product op: akoestische isolatie, esthetiek ('verander het aangezicht van uw grijze gevel en val op'), beleving, gezonder leven ('schone lucht, minder fijnstof'), 'minder ziekteverzuim en gelukkige werknemers', innovatief ondernemen ('word het gezicht van de stad van de toekomst') en 'biodiversiteit [sic]'.⁸ Los van het esthetische resultaat en de mogelijke ecologische voordelen, smeekt Ecoworks met zijn groene muur er bijna om van groenwassen te worden beschuldigd.

De website gevelgroen.be, die een door de Vlaamse overheid gesubsidieerd studieproject (2014–2019) over groene gevels documenteert, biedt een systematische definitie van groene gevels. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen 'groene gevels' en 'levende gevelsystemen'. Terwijl de eerste geworteld zijn in de grond, zijn de laatste dat niet. Groene gevels worden met of zonder 'klimhulp' opgericht en worden meestal niet geïrrigeerd, terwijl levende gevelsystemen meestal wel geïrrigeerd worden en gebruik maken van inerte ondergrond, zoals in de Belliardstraat, of organische ondergrond zoals potgrond en veenmos.⁹ Vanuit een technisch oogpunt bevestigt Martijn Vyncke, ingenieur bij Bureau Bouwtechniek, dat de ecologische voordelen die gewoonlijk in verband met groene muren worden opgesomd (betere luchtkwaliteit, koeffect, biodiversiteit, akoestische en thermische isolatie), inderdaad aan beide typen kunnen worden toegeschreven, op voorwaarde dat ze met kennis van zaken worden ontworpen en gerealiseerd. In het geval van hightech-geïrrigeerde, groene gevelsystemen vraagt Vyncke zich echter af of dit opweegt tegen de energie, arbeid en water die nodig zijn om de planten van deze groene gevels in leven te houden. Hij besluit dat ze bij Bureau Bouwtechniek 'de voorkeur geven aan grondgebonden' groene gevels, waarbij hij vermeldt dat grondgebonden klimplanten meestal niet elk seizoen worden vervangen, en dus nestgelegenheid bieden aan vogels en tijdens hun levensduur meer CO₂ vastleggen, in tegenstelling tot planten 'die in kassen worden gekweekt en waarschijnlijk in een container zullen eindigen'.¹⁰

Voorbeelden van dergelijke grondgebonden groene gevels zijn ook steeds meer aanwezig in Brussel, en ook in andere Vlaamse steden. Deze begroeide gevels — eerder van woongebouwen dan van bedrijfsgebouwen — worden momenteel aangemoedigd door steden en gemeenten zoals Brussel, Gent en Brasschaat, sommige via de overheidssubsidiëring van zogenaamde *straattuinen* en *geveltuinen*. Iets verder naar het centrum van Brussel ziet men een treffend voorbeeld in de Sint-Jan Népomucènestraat. Planten kruipen weelderig over de gevels van de straat en steken zelfs over langs een metalen kabel. Ze groeien uit openingen in het plaveisel van de straat en hun wortels worden beschermd door metalen korven. 's Ochtends hoor je de vogels tussen de bladeren scharrelen. Het project om de

4
Telefoongesprek tussen Alexis Burnon, vertegenwoordiger van de huidige eigenaar van het gebouw, en de auteur, 2 februari 2022.

5
Alexis Burnon bevestigde dat hoewel sommige onderdelen, bijvoorbeeld van het sanitair, zijn vervangen tijdens de renovatie van de gevel in 2019, de groene muur nog steeds volgens hetzelfde systeem functioneert. Momenteel is de eigenaar van het gebouw met Ecoworks bezig met de installatie van een regenwaterretentiesysteem. Telefoongesprekken met de auteur, 1 december 2021 en 2 februari 2022.

6
Rédaction RTBF, 'Bruxelles: le mur végétal de la rue Belliard se flétrit', *RTBF*, 15 juli 2021, rtbf.be/info/regions/detail_bruelles-le-mur-vegetal-de-la-rue-belliard-se-flétrit?id=5022763 (geraadpleegd 12 december 2021).

7
Telefoongesprek tussen Alexis Burnon en de auteur, 1 december 2021.

8
Zie: ecoworks.be/groengevel (geraadpleegd 5 december 2021).

9
'Gevelgroen in het kort', gevelgroen.be (geraadpleegd 12 december 2021).

10
Telefoongesprek tussen Martijn Vyncke en de auteur, 15 december 2021.

Rue Belliard 14–18, botanist Patrick Blanc aimed to bring a touch of green into a 'furious and very mineralised' (furieuse et très minéralisée) street/ botanicus Patrick Blanc wilde een vleugje groen brengen in een straat die 'een woestijn en zeer gemineraliseerd' is

Rue Belliard 14–18, it is early November and the wall looks lush in its greyish urban setting/ het is begin november en de muur ziet er weelderig uit in zijn grauwe stedelijke omgeving

Rue Saint-Jean Népomucène, opulent plants crawl over the street's façades and even cross it along a cable/
weelderige planten kruipen over de gevels van de straat en steken hem zelfs over langs een kabel

green walls subsidised by the Flemish government, offers a systematic definition of green walls. A distinction is made between 'green façades' and 'living wall systems'. While the former are rooted in the ground, the latter are not. Green façades are set up with or without 'climbing help' and are usually not irrigated, while living wall systems are mostly irrigated and make use of either inert substrate, as is the case in rue Belliard, or organic substrate such as potting soil or sphagnum moss.⁹ From a technical point of view, Martijn Vyncke, engineer at Bureau Bouwtechniek, a multidisciplinary research and consultancy agency specialising in building techniques, confirms that the ecological advantages usually mentioned in relation to green walls (better air quality, cooling effect, biodiversity, acoustic and thermal insulation) can indeed be attributed to both types, as long as they are designed and realised with know-how. In case of high-tech irrigated living wall systems, Vyncke questions whether this compensates the energy, labour and water needed to keep the plants of these green walls alive, however. He concludes that at Bureau Bouwtechniek they 'favour ground-based' green walls, mentioning how ground-based climbing plants are usually not replaced every season, and therefore enable birds to nest and capture more CO₂ during their lifespan, as opposed to plants 'that are grown in greenhouses and will probably end up in a container'.¹⁰

Examples of such grounded 'green façades' are increasingly present in Brussels too, as well as in other Flemish cities. These overgrown façades — typically of residential rather than corporate buildings — are currently encouraged by cities and municipalities like Brussels, Ghent and Brasschaat, some of them through the governmental subsidisation of so-called *straattuinen* (street gardens) and *geveltuinen* (façade gardens). A bit further towards the centre of Brussels you can see a striking example in the rue Saint-Jean Népomucène. Opulent plants crawl over the street's façades and even cross it along a metal cable. The plants grow out of openings in the street's pavement and their roots are protected by metal baskets. In the morning you can hear the birds scurrying among the leaves. The project to 'green' the street was initiated by architect Gérald Ledent, a member of the neighbourhood collective Comité Alhambra. As he explains on the phone, the Comité was founded in 1999 to address the 'nuisances' related to the illegal street prostitution that commonly takes place in the quarter up to this day. In 2008, the committee managed to have some of the streets of the quarter cut off with concrete blocks to impede the circulation of racing *voitures des voyeurs*. This then evolved into a set of initiatives spread over several years to do something with these carless streets: nesting boxes, the climbing plants of Saint-Jean Népomucène, planters with petunias and geraniums and boxes with vegetable gardens to replace the concrete blocks.¹¹ As he points out, in the end only the vegetable garden and the climbing plants persisted.

In the case of the climbing plants, Ledent already had some experience, as he had planted some against his own façade. Ledent asked for written approval of each of the street's neighbours and proposed a list of plants, including several vines, climbing hydrangeas, winter jasmines, honeysuckles and a fig plant — the latter's fruits ended up in marmalade this year, although one of the neighbours wishes to cut it down, as she fears the plant might affect the sewage system. As he had experienced, the considerable amount of work it needs to remove pavement and make holes in the underlying concrete — 'c'est le bordel' (it's a mess) — and install the protective metal basket, he requested (and received) a subsidy from the city of Brussels. The plants themselves were bought with the support of non-profit organisation Inter-Environnement

9

'Gevelgroen in het kort', gevelgroen.be (accessed 12 December 2021).

10

Phone conversation between Martijn Vyncke and the author, 15 December 2021.

11

Another green-washing — or green-salving — of sorts, this time of urban conflict?

straat te vergroenen werd opgezet door een lid van het buurtcollectief Comité Alhambra, architect Gérald Ledent. Zoals hij aan de telefoon uitlegt, werd het comité in 1999 opgericht om de overlast aan te pakken die verband houdt met de illegale straatprostitutie die tot op de dag van vandaag veelvuldig in de wijk plaatsvindt. In 2008 kreeg het comité het voor elkaar dat sommige straten van de wijk werden afgezet met betonblokken om het verkeer van racende *voitures des voyeurs* te belemmeren. Dit evolueerde vervolgens in een reeks initiatieven, verspreid over verschillende jaren, om iets te doen met deze autoloze straten: nestkastjes, de klimplanten van Saint-Jean Népomucène, plantenbakken met petunia's en geraniums en bakken met moestuintjes ter vervanging van de betonblokken.¹¹ Zoals hij opmerkt, zijn uiteindelijk alleen de moestuin en de klimplanten blijven bestaan.

In het geval van de klimplanten had Ledent al enige ervaring, aangezien hij er een aantal tegen zijn eigen gevel had gezet. Ledent vroeg schriftelijk toestemming aan elk van de burens van de straat en stelde een lijst van planten voor, waaronder verschillende druivensoorten, klimhortensia's, winterjasmijn, kamperfoelie en een vijg — de vruchten van deze laatste eindigden dit jaar in marmelade, hoewel een van de burens de plant wil snoeien, omdat ze bang is dat het rioolsysteem er last van krijgt. Omdat hij had ervaren hoeveel werk het is om trottoirs weg te halen, gaten te maken in het onderliggende beton ('c'est le bordel' / het is een puinhoop) en de beschermende metalen korven te installeren, vroeg (en kreeg) hij een subsidie van de stad Brussel. De planten zelf werden aangekocht met de steun van de vzw Inter-Environnement Bruxelles, na een aanvraag in het kader van de actie Quartiers Verts. De planten werden in 2010 in de grond gezet. Op dit moment is Ledent verantwoordelijk voor het grootste deel van het onderhoud, zoals de plaatsing van de metalen strengen die de planten ondersteunen, twee keer per jaar snoeien en de verwijdering van overbodige takken. In het begin werden de planten bewaterd, samen met de kinderen uit de buurt, maar nu is dat niet meer nodig omdat 'ze het heel goed doen'. Het comité heeft onlangs met gemeentegeld geïnvesteerd in een snoeimachine, maar hoopt op wat meer steun van de stad Brussel in de vorm van arbeidskrachten, met name voor het regelen van het groenafval.¹²

Hoewel zowel de Belliard- als de Alhambra-gevel als 'groene muur' kan worden beschouwd — verticale vormen van begroeiing op stadse gevels — is het moeilijk voor te stellen dat bijvoorbeeld het nieuwe hoofdkantoor van BNP Paribas Fortis overwoekerd zou worden door druivenbladeren. Het is duidelijk dat deze groene muren verschillende esthetische connotaties hebben. Terwijl de eerste een indruk geeft van controle, orde en ontwerp, komt de tweede over als chaotisch, spontaan en 'wild'. Beide gevels hebben infrastructuur, middelen en onderhoud nodig (zij het in verschillende mate), maar terwijl de ene groene muur verondersteld wordt techniek en innovatie te belichamen, suggereert de andere een soort 'doe het zelf' en *laisser faire*.¹³

Afgezien van de esthetiek zou je kunnen zeggen dat groene muren en hun verschillende interpretaties de twee visies op duurzaamheid en ecologie representeren die (terecht of niet) in toenemende mate worden onderscheiden en bestreden in een breder publiek debat, althans in België. Deze visies kunnen respectievelijk worden gekarakteriseerd als 'meer versus minder'. Meer (neoliberale) groei, innovatie en techniek versus minder groei, techniek en vooral consumptie — of het nu gaat om plastic, vlees, woonoppervlakte, vervuilende mobiliteit, energie of goederen. Je zou kunnen veronderstellen dat 'meer' zich vertaalt in 'meer doen' en 'minder' in 'minder doen', maar je zou ook kunnen aanvoeren dat 'minder doen' onder de huidige omstandigheden meer persoonlijke inspanning — en soms zelfs kapitaal — vergt dan 'meer doen'. Sommigen zeggen dat 'meer doen' een illusie is ('kapitalisme is inherent uitbuitend'), anderen dat juist 'minder doen' dat is ('dure hobby van een elite in ontkenning'). Er wordt ook gezegd dat 'minder doen' veel

11

Weer een soort groenwassen — of groenzalven —, deze keer van stedelijke conflicten?

12

Website Comité Alhambra (geraadpleegd 30 januari 2022). (comitealhambra.be/drogue-et-prostitution.htm). E-mail van Jan Leerman (Comité Alhambra) aan de auteur, 1 december 2021. Telefoongesprek tussen Gérald Ledent en de auteur, 26 januari 2022. E-mail van Gérald Ledent aan de auteur, 2 en 3 februari 2022.

13

Een veelgehoord voorbehoud bij dit laatste is dat klimplanten de structurele kwaliteiten van gebouwen zouden kunnen aantasten. Martijn Vyncke stelt dat er een misverstand bestaat rond klimplanten en infiltratie. Als de oorspronkelijke gevel geen vochtproblemen heeft, zal een 'groene muur' die niet veroorzaken. Is dat wel het geval, dan zal het groen die verergeren, omdat de muur niet meer kan uitdrogen zoals voorheen. Telefoongesprek met de auteur, 15 december 2021.

Bruxelles, after an application in the context of an action called *Quartiers Verts*. The plants were put in the ground in 2010. At the moment, Ledent is responsible for most of the maintenance, such as installing the metal wire that supports the plants, trimming twice a year and getting rid of superfluous branches. In the beginning the plants were watered, together with the neighbourhood's children, but today this is no longer necessary as 'they are doing really well'. The Comité recently invested in a trimming machine with municipal money, but Ledent hopes to receive a little more support from the city of Brussels in terms of labour, especially to manage the green waste.¹²

While both the Belliard and Alhambra façades can be considered 'green walls' — vertical forms of vegetation on urban façades — it is hard to imagine, say, the Berlaymont (headquarters of the European Union) or the new headquarters of BNP Paribas Fortis overgrown by vines. Clearly, these green walls bear different aesthetic connotations. While the former gives an impression of control, orderliness and design, the latter appears as chaotic, spontaneous and 'wild'. Both façades need infrastructure, means and maintenance (albeit in different amounts), yet while one green wall supposedly embodies technology and innovation, the other suggests a sort of home-made *laisser faire*.¹³

Beyond aesthetics, one could say green walls and its different interpretations embody the two views of sustainability and ecology that are — rightly or not — increasingly being distinguished and opposed within a wider public debate, at least in Belgium. Respectively, these views can be characterised, to put it simply, as more versus less. More (neoliberal) growth, innovation and technology versus less growth, technology and, foremost, consumption — be it of plastic, meat, living surface, polluting mobility, energy or goods. It could be assumed that 'more' translates into 'doing more' and 'less' into 'doing less', but it could also be argued that under the current conditions 'doing less' requires more personal effort — and sometimes even capital — than 'doing more'. Some say 'doing more' is an illusion ('capitalism is inherently exploitative'), others that 'doing less' is ('expensive hobby of an elite in denial'). Some say 'doing less' will require a lot of 'doing more' ('a fundamental change'). Some say 'doing more' is what will enable 'doing less' ('artificial meat, clean energy and GMOs'). Yet in the case of green walls this duality is internal, part of its essence. Low and high tech collapse in green walls. In a parliamentary resolution proposing to study the possibilities of implementing extensive or intensive green roofs and walls in existing as well as new-built constructions owned by the Belgian federal government, the author's description of green walls fluctuates between the oldest of technologies to the most innovative of inventions. Politician Michel De Maegd first writes 'since time immemorial, greenery has been applied to buildings, unfortunately this custom fell into disuse for a long time', to later mention the more recently developed 'technological innovations' such as the 'organic concrete' at the university of Delft and the 'pioneer of the green wall', Patrick Blanc.¹⁴ In turn, Blanc refers to 'the mosses that grow on rock faces' as an inspiration for his vertical gardens.¹⁵ In a newspaper article from 1978 titled 'Les fougères poussent même au plafond' (Ferns even grow on the ceiling), one can see a young Patrick Blanc sitting in a jungle-like, hot and humid room in his family home surrounded by crawling tropical plants, a telephone as well as (according to the author) lizards, ants and frogs.

Zooming in on a case as modest and generic, yet real, as a green wall gives a fresh perspective on the supposed dialectic of paradigms of 'doing more' versus 'doing less'. Grand theoretical arguments are mirrored in concrete,

12

Website Comité Alhambra, consulted 30 January 2022. (comitealhambra.be/drogue-et-prostitution.htm). E-mail from Jan Leerman (Comité Alhambra) to author, 1 December 2021. Phone conversation between Gérald Ledent and the author, 26 January 2022. Mail from Gérald Ledent to the author, 2 February and 3 February 2022.

13

A common reservation concerning the latter is that climbing plants might affect the structural qualities of buildings. Martijn Vyncke claims there is a misunderstanding about climbing plants and infiltration. If the original façade has no humidity problems, a 'green wall' will not cause them. If it does, the greenery will worsen it as the wall will no longer be able to dry out as before. Phone conversation with the author, 15 December 2021.

14

'Voorstel van resolutie over het aanbrengen van groen op de gebouwen van de federale overheid (ingediend door de heer Michel De Maegd)', [dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=flwb&language=fr&cfm=flwbn.cfm?lang=N&dossierID=1039&legislat=55](https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=flwb&language=fr&cfm=flwbn.cfm?lang=N&dossierID=1039&legislat=55) (accessed 28 November 2021).

15

Stéphanie Grofils, 'La biodiversité s'invite en ville', *La Libre*, 7 July 2009. [lalibre.be/planete/sciences-espace/2009/07/08/la-biodiversite-sinvite-en-ville-3S4YJ7H7DFAMFE-ZOYWXAGYVEXU/](https://www.lalibre.be/planete/sciences-espace/2009/07/08/la-biodiversite-sinvite-en-ville-3S4YJ7H7DFAMFE-ZOYWXAGYVEXU/) (accessed 12 December 2021).

A radically mossy architecture on the corner of Lededries and Driesstraat in Ledeberg / Een radicaal bemoste architectuur op de hoek van de Lededries en de Driesstraat in Ledeberg, Gent

van ‘meer doen’ zal vergen (‘een fundamentele verandering’). Of dat ‘meer doen’ ‘minder doen’ mogelijk zal maken (‘kunstmatig vlees, schone energie en GMO’s’). Maar in het geval van groene muren is deze dualiteit inwendig, is het onderdeel van de essentie ervan. Low- en hightech vallen samen in groene gevels. In een parlementair besluit waarin wordt voorgesteld de mogelijkheden te bestuderen van extensieve of intensieve groene daken en gevels in zowel bestaande als nieuwe gebouwen van de Belgische federale overheid, balanceert de beschrijving van groene muren tussen de oudste technieken en de vernieuwendste vondsten. Politicus Michel De Maegd schrijft eerst: ‘sinds mensenheugenis wordt groen toegepast op gebouwen, helaas is dit gebruik voor lange tijd in onbruik geraakt’, om later de meer recent ontwikkelde ‘technologische innovaties’ te noemen, zoals het ‘organische beton’ van de universiteit van Delft en de ‘pionier van de groene muur’, Patrick Blanc.¹⁴ Blanc verwijst op zijn beurt naar ‘de mossen die op rotswanden groeien’ als inspiratiebron voor zijn verticale tuinen.¹⁵ In een krantenartikel uit 1978, getiteld ‘Les fougères poussent même au plafond/De varens groeien tot aan het plafond’, is een jonge Patrick Blanc te zien, zittend in een jungle-achtige, hete en vochtige kamer in zijn ouderlijk huis, omringd door kruipende tropische planten, een telefoon en (volgens de auteur) hagedissen, mieren en kikkers.

Door in te zoomen op een geval dat zo bescheiden en algemeen, maar toch reëel is als een groene muur, wordt de veronderstelde dialectiek van ‘meer doen’ versus ‘minder doen’ in een nieuw perspectief geplaatst. Grote theoretische argumenten worden weerspiegeld in concrete, alledaagse handelingen en ervaringen — minder dichotoom, meer common-sense, mogelijk metaforisch. Zelfs ‘weinig doen’ vereist eerst ‘iets doen’, van het acclimatiseren van een kamer tot het weghalen van een stoeptegels. Maar na dat ‘iets doen’ kan men besluiten om ‘weinig te doen’ of zelfs om ‘niets te doen’. ‘Niets doen’ zou in de toekomst wel eens de ultieme test kunnen zijn voor genomen beslissingen, en ook een herinnering aan de genadeloosheid van de fysieke omgeving in de loop van de tijd, en onze ‘mense-lijke(re)’ reactie op haar onwil om gedomesticeerd te worden. Niets doen als een *fata morgana* voor de toekomst? Als je ‘niets doet’ in de Belliardstraat, sterft je levende muur in minder dan 24 uur. Als je ‘niets doet’ in een tot serre omgetoverde kamer, krijg je gezelschap van wezens met vier of meer benen. Of een radicaal ‘bemoste’ architectuur, zoals te vinden is in een laatste voorbeeld: een woningbouwproject in Ledeborg, een wijk in Gent. Op de hoek van de Lededries en de Driesstraat staat een homogeen vaal gebouw met grote ramen. Vanaf de dakrand wordt het pleisterwerk geleidelijk bedekt met mos, dat ook vanaf de straat omhoog kruipt. Er is zichtbaar minder mos onder de vensterbanken; de twee gevels hebben een verschillende tint groen naargelang hun oriëntatie. Eén vensterbank is afgebrokkeld, evenals een hoek onderaan, waardoor het metaalgaas onder het pleisterwerk in zicht komt. Wilde begroeiing steekt boven het dak uit, er lijkt geen dakrand te zijn; het is onduidelijk of deze begroeiing opzettelijk is of niet.¹⁶ Het gebouw ensceneert in elk geval een sublieme overgave aan de natuur, even beangstigend als mooi.

Vertaling: InOtherWords, Jesse van der Hoeven

mundane actions and experiences — less dichotomic, more common-sense, possibly metaphorical. Even ‘doing little’ first needs ‘doing something’; from acclimatising a room to taking away a pavement stone. After that ‘doing something’, however, one can decide to ‘do little’ or even to ‘do nothing’. ‘Doing nothing’ down the road might be the ultimate test of decisions made, as well as a reminder of the mercilessness of the physical environment over time, and our ‘human(e)’ reactions to its un-domesticity — doing nothing as a mirage for the future? If you ‘do nothing’ in the rue Belliard your living wall will die in less than 24 hours. If you ‘do nothing’ in a room-turned-greenhouse you will get four-or-more-legged company. Or a radically ‘mossy’ architecture, as can be found in a final example: a housing project in Ledeborg, a district of Ghent. On the corner of Lededries and Driesstraat stands a homogeneous pale building with large windows. Moss is gradually covering the plaster down from the roof, as well as creeping up from the street. There is visibly less moss under the windowsills; the different façades are a different shade of green according to their orientation. One windowsill is crumbling, as well as a lower corner, showing the metal mesh underneath the plaster. Vegetation pokes out above the roof, there seems to be no roof edge; it is unclear whether this overgrowth is intentional or not.¹⁶ The building in any case stages a sublime surrender to nature; as frightening as it is beautiful.

14
‘Voorstel van resolutie over het aanbrengen van groen op de gebouwen van de federale overheid (ingediend door de heer Michel De Maegd)’, [dekamer.be/flux/flux.asp?lang=fr&cfm=flwb&language=fr&cfm=flwb&lang=N&dossierID=1039&legislat=55](https://www.dekamer.be/flux/flux.asp?lang=fr&cfm=flwb&language=fr&cfm=flwb&lang=N&dossierID=1039&legislat=55) (geraadpleegd 28 november 2021).

15
Groffils, ‘La biodiversité s’invite en ville’, op. cit. (noot 3).

16
Een van de huidige bewoners, Charlotte Wybaillie, stelt dat het mos niet de bedoeling was. Volgens haar is het te wijten aan het ‘pro-per stralen’ van de gevel, waardoor deze poreuzer is geworden, in combinatie met de grote hoeveelheid regen, warme winter en weinig zon van vorig jaar. Zij beschouwt deze gevel niet ‘als een voorbeeld’. E-mail aan de auteur, 30 november 2021. De architect, Wim Cuyvers, die in 1994 de renovatie van dit voormalige industriegebouw ontwierp, maakt in een catalogus over zijn werk uit 1995 geen melding van de intentie tot mosvorming. Zie: Wim Cuyvers, Gregory Ball en Bart Lootsma, *Wim Cuyvers* (Antwerpen: deSingel, 1995). Wel schrijft hij over mosvorming in het artikel ‘Het karkas van een liefde’, verschenen in *OASE* 81.

16
One of the current inhabitants, Charlotte Wybaillie, states that the moss was not intended. According to her it is due to ‘blasting’ the façade to clean it, which made it more porous, in combination with last year’s great amount of rain, a warm winter and little sun. She does not consider this façade ‘to be an example’. E-mail to the author, 30 November 2021. The architect, Wim Cuyvers, who designed the renovation of this former industrial building in 1994, does not mention the intention for moss formation in a 1995 catalogue on his work. See: Wim Cuyvers, Gregory Ball and Bart Lootsma, *Wim Cuyvers* (Antwerpen: deSingel, 1995). He does write about moss formation in the article ‘Het karkas van een liefde’, published in *OASE* 81.